

Валентин Гешев (София, България)

НОВ ПОДХОД КЪМ ХЕРМЕНЕВТИКАТА НА ЛЕТОПИСНИТЕ ТЕКСТОВЕ

И.Н. Д а н и л е в с к и й. *Герменевтичские основы изучения летописных текстов. Повесть временных лет*. Издание 2-е, переработанное и дополненное. Санкт-Петербург, 2019. 448 с. ISBN: 978-5-6042531-4-4.

Игор Николаевич Данилевски е специалист по средновековна история на източните славяни и по изворознание и неслучайно неговата книга „Херменевтични основи на изучаването на летописните текстове. Повесть временных лет“ е посветена на един от важните въпроси в изворознанието – как да разбираме пълноценно летописните текстове, какво в тях „може да ни послужи за реконструкция на миналото и как да използваме летописната информация в своите тълкувания“ (с. 5). Оказва се, че историографската традиция и практика като цяло по-скоро се разминават, отколкото се доближават до тяхното, както се изразява И. Данилевски, „коректно разбиране“ (Пак там).

Тезата, че средновековните хроники не биват разбирани пълноценно, защото подходът към тях е незадоволителен, се доказва от цялото съдържание на разглежданата книга. За по-широкия кръг читатели, например за обикновените филолози, какъвто е и авторът на настоящата рецензия, въпросната теза изглежда малко неочаквана, но както узнаваме от предговора

към книгата, нейното първо издание преди 15 години е било прието нееднозначно и от тесните специалисти.

За филолога въпросът за смисъла на даден текст е не по-малко важен от въпроса по какъв начин е изразен същият смисъл. Пред историка обаче стои и въпросът доколко същият смисъл е достоверен, доколко като огледало отразява събитията такива, каквито са били. От гледна точка на класификацията по научни дисциплини представяната книга на И. Данилевски освен историографско и извороведско е и увлекателно и задълбочено филологическо четиво, защото анализира конкретни текстове – няколко запазени варианта на *Повесть временных лет*, както и библейски, антични и средновековни текстове, от които авторите на летописа са черпили образи и сюжети, за да изразят своите нравствени и есхатологични оценки за описваните събития. Самият автор изтъква, че подходът му „се основава на определянето на „опорни точки“, за да се разбере за какво (а не [буквално] *какво*) са писали създателите на летописите“, като

опорните точки са „преки и косвени цитати (предимно библейски), които се срещат в летописните текстове“, а това според него е „само един от възможните пътища за изясняване на смислите, вълнували руските летописци“ (с. 6).

Книгата не само е изпълнена с нови и перспективни идеи, но е и много информативно изследване, защото съдържа обширни и многобройни цитати по всеки от разглежданите въпроси. Ако въпросът е теоретичен, И. Данилевски подробно представя историята на научния подход към него, като коментира и критикува конкретните изказани възгледи. Така на с. 54–106, когато разглежда въпроса за „демустификацията на летописните текстове“, принципите на „генетичната критика“ и „центонно-парафразната“ композиция на средновековните текстове, той представя и анализира мнения на М. Ломоносов (като представител на рационалистите), М. Шчербаков, И. Елагин, А.-Л. Шльоцер, Н. Надеждин, М. Погодин, В. Ключевски, А. Шахматов (смятащ, че летописците са се водили от „политически страсти и светски интереси“), М. Присьолков (определящ летописеца като „придворен историограф“), Я. Лурие, Д. Лихачов (отхвърлящ идеята, че средновековното мислене е различно от днешното), Г. Филиповски, В. Милдон (смятащ, че „историческият процес е тъмен и непознаваем“ за летописеца), М. Бахтин, В. Истрин (подчертаващ „еднообразието“ и отсъствието на творческа индивидуалност в *Повесть временных лет*), И. Ерьомин, А. Камчатнов (занимаващ се с лингвистична херменевтика), Л. Черепнин, А. Юрганов, Х.-Г. Гадамер, А. Лапо-Данилевски, А. Зимин, С. Чернов, А. Кузмин (разглеждащ взаимоотношението между текстология и изворознание), М. Тихомиров, Д. Айналов (възприемащ буквално летописните текстове), Е. Рогачевская (даваща много-

бройни примери за оригинални средновековни източнославянски текстове, състоящи се почти изцяло от цитати), В. Кучкин, Б. Робаков, В. Зиборов, Ю. Акашев, А. Толочко, Е. Добрушкин, Д. Баловнев, В. Пашуто, С. Сендерович, П. Маас, Дж. Постгейт, Б. Романов, А. Пресняков, К. Бестужев-Рюмин, Е. Дмитриева, А. Грезийон, Д. Ферер, П.-М. де Бирази, О. Творогов, А. Митеран, Р. Барт, И. Илин, С. Аверинцев, Т. Владишевская, А. Гогешвили, К. Леви-Строс, Ж. Женет, Ж. льо Гоф, Ф. Йейтс, П. Рикьор, Ж. Дюби, Л. Баткин и др.

Когато разглежда конкретно място в летописния текст, И. Данилевски също представя в оригинал или в превод обширен и изобилен текстове материал. Така на с. 106–117, анализирайки смисъла на летописния разказ за бягството след поражение в битка и смъртта на Святополк Окаяни през 1019 г., авторът проследява развитието на съответния текст в оцелелите до днес варианти на *Повесть временных лет*. В езика на оригинала същият разказ е представен според по-стария и по-новия извод на *Първия новгородски летопис*, според житийното *Сказание и страст и похвала на светите мъченици Борис и Глеб* и според *Лаврентиевия летопис*, като ясно е онагледено как текстът с течение на времето нараства повече от десетократно с нови сюжетни елементи и образи. След това конкретните сюжетни елементи и образи са разгледани поотделно и са представени източниците, от които те са заети – съответно откъси от библейските книги *Макавеи* (описанието на бягството на Антиох IV Епифан от Персия) и *Левит*, етиопската версия на *Книгата на Енох*, *Хрониката на Георги Амартол*. Към края на анализа си И. Данилевски предлага следния превод на смисъла на разглеждания летописен разказ: „... нечестивият Святополк, виновен за проливането на кръв човешка, бяга от

Ярослав както злодеят и богохулник Антиох IV от Персия. И за него няма спасение. И умира неизвестно къде подобно на Ирод Окаяни, като приема мъки за своето неверие. И след смъртта си бива вечно измъчван като „козел отпущения“ (с. 11). Според автора с това демистификацията на текста едва започва, защото все още не е изяснено защо летописецът привлича за описанието на дадено събитие именно тези (заети от различни източници) образи, а не други.

Оказва се, че летописният разказ за смъртта на Святополк Окаяни се състои почти изключително от цитати, както и другите летописни разкази, анализирани от И. Данилевски по-нататък в книгата. Механизмът на използване на цитатите в средновековната литература е свързан според него с „паметта на контекста“, т.е. тогавашният читател разпознава цитатите и ги свързва с контекста на източника, откъдето те са взети, със съответните асоциации, които той поражда. Авторът обяснява защо така разкритият смисъл е важен за съвременния изследовател: „Цитатите (с тяхната памет на контекста) за историка са извънредно важен източник на информация за това как изучаваното от него събитие се възприема, оценява и характеризира от автора на наративния изворен текст, в който те са включени – при пълната им безполезност за реконструкцията на самото събитие като такава“ (с. 75), т.е. летописният разказ след съответен анализ ни разкрива нагласите на тогавашните хора и отношението им към дадено събитие, а не подробности за самото събитие. Подробностите са били несъществени за летописеца, който като типичен представител на образованите си съвременници е мислел за по-важни неща като приближаването на Страшния съд и свързаните с него възмездие, изкупление и избавление. За него важна е била нравствената оценка на човешки-

те дела, а отношението си към хората и събитията е изразявал и внушавал чрез библейски, агиографски и други популярни за времето си паралели и прецеденти.

Казаното дотук се съдържа преди всичко в Глава 1. *Методология и методика на херменевтичния анализ на летописните текстове*. В Глава 2. *Повестъ временных лет: история на текста и източници*, не по-малко подробна и информативна от Глава 1, се разглежда начинът, по който руската историография осветлява историята на текста на този важен книжовен паметник. Авторът също така разкрива какви и кои са източниците на *Повестта* – летописни и извънлетописни. Особено интересни са страниците, анализиращи косвени данни за това каква литература е била достъпна и какво са чели съвременниците на летописа. Посочени (и илюстрирани със съответни текстове) са и няколко „поразителни сюжетни – но не текстуални – съвпадения на летописните съобщения“ (с. 189) с известни източници извън византийско-славянския културен кръг, а именно *Деяния на саксите на Видукинд Корвейски*, *Сага за Орвар Од*, *Сага за Харалд Сурови*, *Земния кръг на Снори Стурлусон*, махаянската сутра *За това, което разказвал благородният Вималакирти*.

Глава 3 поставя въпроса за *монолитността* на летописното повествование, след което представя семантичен анализ на конкретни сюжети в него: уводната част на летописа, преданието за Вещия Олег, преданието за княгиня Ольга, преданията за Святослав, образите на Владимир Светославич и Ярослав Владимирович, скритите характеристики на Святополк Окаяни. Анализът е богато илюстриран с текстов материал и открива най-вече библейски, но и антични, богословски и други средновековни сравнения и сюжетни паралели. Авторът заклю-

чава, че в сюжета „присъства втори план на изложението, свързан с използването на текстове на Свещеното писание и производни от него, допълващи го и доразвиващи го произведения“. Според него скритите библеизми „играят роля на понятийно-категориален апарат... помагат на автора на летописа да систематизира резултатите от чувственото възприятие, да отделя съществени събития, като им дава нравствена оценка“ (с. 283). И. Данилевски смята, че изясняването на символното и алегоричното равнище в летописа помага да се разбере замисълът на неговите автори, за които особено важни са били есхатологичните мотиви, придаващи целенасоченост на летописното изложение.

Глава 4 изследва *хронотопа* на летописа. Според автора времето тук има предимно символично (сакрално) значение – например подборът на дати, дни от седмицата, а отчитането на големи периоди „често е свързано с изчисляване на възможните дати на края на света, към който е ориентирано цялото летописно повествование“ (с. 355). Що се отнася до пространствените координати, за летописеца буквалното им значение е несъществено и на тях се придават „аксиологични характеристики“. Много от тях „са свързани с представата за Руската земя като за Обетована земя, а за Киев – като за Нов Иерусалим, център на богоспасаемата земя“, като „идеята за богоизбраната Руска земя е тясно свързана с очакването на приближаващото се светопреставление“ (с. 356).

Изводите към Глава 4 са същевременно и преход към Глава 5, в която се проучват *замисълът* и *социалните функции* на *Повестта*. Тя започва с интересен филологически и текстологически анализ на името ѝ. Въз основа на анализ на богат материал И. Данилевски открива точен паралел на нейното заглавие в текста на

препис на *Тълковната Палея* от 1406 г., както и в названието на Апокалипсиса в *Генадиевската библия*, и доказва – според мен убедително, че името на летописа означава повед „не за ‘изминалите’ или ‘отминаващите години’, а за ‘последните времена’“ (с. 365). След като представя данни, според които летописите в Древна Рус не са се тиражирани и не са имали за цел да се четат от грамотните ѝ жители, пазели са се на тайни места и са се преписвали само за да се създаде нов извод, свързан с нов център на власт, той стига до заключението, че: „Летописецът преди всичко е писал книга, която трябва да фигурира на Страшния съд. Следователно изброените от летописеца човешки деяния и техните морални оценки са предназначени преди всичко за Този, при Когото *в края на краищата* трябва да попаднат летописните текстове“ (с. 409). Такава хипотеза според Данилевски „успява да обясни непротиворечиво поне основните характерни черти на древноруското летописание: неговото зараждане и угасване [такъв тип ръкописи престават да се пишат, когато хората престават да очакват Страшния съд като непосредствено предстоящо събитие], структура и форма на изложението, избора на материал и подбора на източници, на които летописците се опират в своето изложение, мястото и датата на създаване на нови летописни изводи“ (с. 410).

В края на всяка от главите има кратко обобщение, а след последната глава следва Заключение, което, напълно очаквано за толкова начетен автор, завършва с препратка към образи, които използва древногръцкият поет Архилох.

Книгата на Игор Николаевич Данилевски „Херменевтични основи на изучаването на летописните текстове. Повесть временных лет“ е увлекателно и богато на информация четиво за филолози, историци, културолози, медиевисти и

за всеки, който се интересува от темата и може да вникне в нея. Представените идеи са смели и според мен убедителни и ще бъдат особено полезни (след като

бъдат приети и доразвити) при изучаването и разбирането на средновековните летописни текстове и изобщо на средновековната култура и начин на мислене.

*Валентин Гешев,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*